

pentru camere de închiriat la hoteluri, în sfârșit, ele ne pomenesc întâmplări zilnice, ca de pildă furturi, împodobirea unei haine, nașterea unui copil etc. De un mare interes pentru viața economică sînt chitanțele încheiate între diferite persoane, precum și reclamele pentru unele alimente și băuturi, cărora li se dau și prețurile.

Documente de genul acestora nu sînt multe în imperiul roman. Ele s-au putut găsi numai în orașe ca Pompei sau Herculaneum unde lava distrugătoare de viață le-a păstrat în condiții bune. De aceea stringerea și editarea lor în volume trebuie mereu salutată ca o realizare remarcabilă în domeniul istoriei vechi,

realizare care, în cazul de față, o datorăm, pe de o parte epigrafiștilor din Berlin, pe de alta, Editurii W. de Gruyter, de mult celebră prin operele științifice publicate de ea.

Volumul cuprinde foarte numeroase fascicule, aproape la fiecare inscripție, ceea ce oferă specialistului posibilitatea verificării lecturii, și în același timp, îndemnul de a descifra textele încă necitite. Fascicula de față nu are un indice, ceea ce ne lasă să credem că el va fi alcătuit pentru mai multe părți și va fi adăugat la un volum viitor.

Emilian Popescu

László Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1969, 600 p.

Învățăutul maghiar László Várady analizează, în lucrarea pe care o prezentăm, una din perioadele cele mai puțin clare ale istoriei romane târzii: abandonarea („Preisgabe”) provinciilor apusene în secolul al V-lea, ca urmare a instalării treptate a popoarelor în migrație.

În cadrul acestei vaste problematice, L. Várady se ocupă cu precădere de procesul istoric care a caracterizat ultimul secol al provinciei Pannonia, perioadă cuprinsă între anii 376—, 476.

Sprîjinindu-se pe un bogat material documentar și bibliografic (sînt menționate peste 90 de izvoare scrise și 140 de lucrări generale și speciale), autorul reușește să dea o interpretare nouă și în general convingătoare unor evenimente istorice cercetate și de alți învățați, unii de renume mondial ca : Alföldi Andreas, Schmidt Ludwig, Stein Ernst etc.

Argumentarea lui Várady se sprijină în special pe izvoarele scrise, cele arheologice fiind folosite sporadic și numai atunci cînd sînt indispensabile. Ținînd seama de caracterul istoric al operei lui Várady, metoda învățătului maghiar este explicabilă, credem totuși că uneori și mai ales acolo unde izvoarele

scrise nu sînt destul de convingătoare, documentele arheologice sînt cele mai concludente.

În cercetarea izvoarelor, învățătul maghiar folosește metoda microfilologică și corelativ-combinatorie, considerînd că a găsit „cheia unor probleme nelămurite ale istoriei Pannoniei în ultimul secol” (p. 15).

Aspectele studiate sînt numeroase, variate și foarte importante nu numai în ceea ce privește problema stăpînirii romane în Pannonia cît și a problemei generale a continuității elementelor romane sau romanizate. Pe parcursul celor 600 de pagini de text și note, Várady demonstrează o continuitate permanentă a autorității romane în Pannonia pînă la anul 476, spre deosebire de alți învățați, după care provincia ar fi fost abandonată în prima jumătate a secolului al V-lea.

Învățătul maghiar grupează materialul în cadrul a șase intervale cronologice și anume : „Primii ani ai federațiilor pannonice”, 376—386 ; „În timpul uzurpării lui Eugenius și începutul regimului lui Stilico”, 388—399 ; „Pacificare și foedus nou în Pannonia”, 399—400 ; „Federații pannonici în primul deceniu al secolului al V-lea”, 400—410 ; „Pannonia în vecinătatea hunilor și în timpul ultimelor

decenii", 410—476. Urmează apoi un epilog în care se formulează o serie de considerente asupra evoluției istorice a ținutului panonic în perioada următoare anului 476.

Pentru o mai bună înțelegere a concluziilor Várady prezintă într-un fel de rezumat („Summa operis”) desfășurarea evenimentelor, istorice în viziunea la care a ajuns.

Substanțialul capitol de note împreună cu cele șase *excursus* „Zosimiana”: Ținutul în care au fost așezați federații panonici; Statutul Valeriei etc. nu fac decât să aducă noi date și prețioase lămuriri în deslușirea problemelor tratate.

Lista bibliografică a lucrărilor și izvoarelor consultate împreună cu indicele de izvoare, literatură, nume și noțiuni ce încheie lucrarea, reprezintă un deosebit de util instrument de lucru în urmărirea multitudinii problemelor tratate de autor.

Vom prezenta interpretările noi date de învățatul maghiar unor evenimente importante ale perioadei studiate, insistând în mod deosebit asupra acelor care dezbat evenimente legate de istoria ținutului carpato-danubian.

Punctul de plecare a perioadei analizate de Várady îl constituie anul 376, momentul trecerii goților în Imperiu. Cu anul 376 începe și criza de aproape un secol a Imperiului de apus. Analizându-se procesul istoric petrecut atunci, s-a ajuns la teoria abandonării provinciei Pannonia. Învățul maghiar demonstrează neconcordanța acestei teorii cu mărturiile documentare ale epocii. Din informația aceasta reiese că mișcarea pe plan mare provocată de dislocarea grupurilor răsăritene de populații a avut consecințe mai grave pentru Imperiul de apus decât participarea directă a elementului hunic.

Din analiza contextului istoric, Várady atrage atenția asupra unei mici grupări etnice trecută cu vederea de către specialiștii care au analizat izvoarele scrise. Este vorba de elemente etnice de origine hunică, desprinse din marea uniune tribală hunică cu 200 de ani înaintea apariției hunilor în Europa, pomenite deja de Ptolemeu. Aceștia se vor alia cu o parte din ostrogoți și alani, împreună cu care

pătrund în Imperiu imediat după vizigoți¹. În ceea ce privește grupul etnic de origine alanică, trebuie făcute câteva precizări. După cum se va vedea mai departe, în 395 grupa ostrogoto-alano-hunică sau „Alatheus-Saphrax-Gruppe” va fi așezată cu statut de federați în Pannonia. Descoperirile arheologice au demonstrat că în jurul anului 200 e. n. sarmato-alanii preiau „din răsărit” obiceiul deformării craniene, dându-l, la rândul lor, mai departe ostrogoților. În tot cazul în secolele III—IV „War die Schädeldeformation zwischen Mias, Kaspischem Meer, Kalmuckensteppe und Dnjeprmundung in der gesamten Steppenzone stark verbreitet”². În Pannonia acest obicei este bine documentat de abia în secolul al V-lea, în timpul lui Attila³. În acest caz, fie, că grupa alanică despre care a fost vorba nu și-a însușit acest obicei, fie că nu a avut forța de a-l transmite și celorlalte elemente etnice ale coaliției⁴.

În ceea ce privește pe ostrogoți, Várady se referă numai la gruparea ostrogotă de sub conducerea lui Withimir, în care învățul maghiar vede mai mult un *regulus* decât un rege. După moartea lui Withimir, în fruntea coaliției au ajuns ostrogotul Alatheus și alanol Saphrax. Istoria acestei grupe este

¹ În legătură cu vizigoții, Várady face următoarea observație semnificativă: la acel moment Athanarich nu mai era conducătorul tuturor vizigoților, gruparea în fruntea căreia se afla a trecut în Imperiu la anul 380.

În ceea ce privește localizarea Caucalandei într-o regiune în fața Moesiei Prima, înclinăm totuși pentru localizarea în regiunea Buzăului. Vezi Kurt Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 78; Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Tezaurul de la Pietroasa*, Edit. Meridiane, București, 1967, p. 51.

² Joachim Werner, *Beiträge zur Archäologie des Atilla-Reiches*, Bayrische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch Historische Klasse, Abhandlungen, serie nouă, caietul 38 A, volumul A, München, 1956, p. 16.

³ Idem, *loc. cit.*

⁴ Dacă mormântul de copil (8—9 ani) de la Keszthely-Fenekpuszta, cu craniu deformat și datat în secolele IV—V (idem, *ibidem*, p. 109) ar putea fi pus în legătură cu grupa Alatheus-Saphrax, am avea un indiciu al aceluși obicei în cadrul grupului etnic în discuție.

identificată de Várady cu istoria federațiilor panonici. Urmăriți în izvoarele scrise, ei vor apare pomeniți ca o grupare separată pe parcursul evenimentelor ce au urmat după anul 376.

Această grupare etnică a participat alături de vizigoți la luptele din 377–378, jucând un rol nu fără importanță în bătălia de la Adrianopol. În anul următor, după urcarea pe tron a lui Theodosiu I (19. I. 379) Gratian îi așază în Pannonia Secunda și Savia, ca urmare a situației precare a Pannoniei.

Învățatul maghiar, analizând situația internă a Pannoniei, atribuie un rol secundar invaziei sarmato-quade din anul 384, cauza directă a acestei situații grele fiind considerate de Várady abuzurile fiscale ale praefectului praetoriului, Probus. Iar informațiile din izvoarele scrise se referă numai la această scurtă perioadă și nu oferă niciărei indicii asupra unei stări de perpetuă criză a autorității romane. În general, se va asista în acești ani în Pannonia la ceea ce Várady numește „*stilles obsidio*”, un fel de stare de asediu care paralizează activitatea economică în regiunea orașelor romane.

Pe de altă parte bogatele recolte de grâu din Valeria fac ca această parte de nord a provinciei Pannonia să fie trecută în rîndul *suburbicariae provinciae*, menite să asigure aprovizionarea Romei. Din punct de vedere militar însă, Valeria rămîne și mai departe o provincie de graniță, un „*ducatus*” al Illyrici. Pentru a înlătura confuziile de ordin istoric, Várady își completează expunerea dînd cîteva date referitoare la provincia Valeria din Italia, arătînd că aceasta a luat naștere în anul 554, în timpul restaurației iustinieni în urma interpretării greșite a unui pasaj din *Notitia Dignitatum*.

Analiza minuțioasă a Panciricului lui Pacatus și a lui Zosimos îl conduc pe Várady la noi interpretări ale desfășurării evenimentelor. Astfel, opinează Várady, barbarii folosiți de Theodosiu în lupta împotriva lui Maximus sînt federații panonici „*Alatheus-Saphrac-Gruppe*”, deoarece ostrogoții lui Odotheus n-au participat la aceste lupte, așa cum s-a crezut, ei fiind așezați în calitate de federați în Asia Mică. După înfrîngerea

lui Maximus federații sînt trimiși în Pannonia, unul din principiile politice statale fiind interzicerea pătrunderii barbarilor în Italia.

Analiza evenimentelor anilor următori aduce în discuție una dintre problemele deosebit de importante și pentru istoria țării noastre: problema hunică.

În anul 390 vizigoții care, în urma înfrîngerii lui Maximus din 388, se retrăsese în Macedonia, iau legătură cu barbarii menționați de Claudian la Dunăre și care în 391 pătrund pînă în Macedonia. Spre deosebire de Birt sau de L. Schmidt, Várady nu vede în această informație o simplă imagine poetică considerînd că de fapt este vorba de „trupele de avangardă ale grupei înaintate a lui Uldin, a marelui bloc hunic de popoare” (p. 75). Înfrînți, acești barbari vor fi așezați în calitate de federați în Thracia.

În continuare, pe baza analizei textului lui Ambrosius, după care în 392, barbarii amenințau Italia, învățatul maghiar face o legătură între acești barbari și cei din 391, arătînd că este vorba de aceleași elemente etnice. Spre deosebire de Seeck, Várady vede în prezența federațiilor panonici principalul obstacol care i-a făcut pe acești barbari să nu pătrundă în Italia.

Reținem deocamdată prezența elementelor hunice în anii 391, 392, la hotarele și apoi în cadrul Imperiului.

Următorul eveniment la care participă federații panonici este lupta împotriva uzurpatorului Eugenius (392–394) în cadrul armatei lui Theodosius.

Analizînd pe Ioannes Antiochaeus, Claudian, Zosimos, Sokrates și Iordanes, Várady reușește să stabilească sfera de comandă a celor care conduceau armata lui Theodosius și, o dată cu aceasta, forțele etnice participante.

Considerăm utilă prezentarea formulei învățatului maghiar, deoarece se bazează pe o aprofundată analiză a documentelor scrise, formulă care ni se pare mai aproape de realitate decît cea tradițională, după care Alaric ar fi fost comandantul trupelor barbare. Comandant suprem al armatei era Timasius iar adjunct Stilico; comandantul vizigoților și al federațiilor ostrogoți din Pannonia era Gcinas pe cînd Alaric era numai

unul din subcomandanții săi (Unterfeldherren); Saul era comandantul cavaleriei ostrogote iar armeanul Baccurius comanda mai multe detașamente de federați. Alaric va ajunge șeful federațiilor abia după 395 când Gainas rămâne la curtea imperială. Un rol important în această schimbare de conducere l-a avut și sacrificarea trupelor de federați în lupta de la Frigidus.

În acest an 395, în care asistăm și la o nouă răscoală vizigotă, cauzată de neplata celor cucerite, hunii tulbură din nou granița imperiului. Izvorul principal pentru aceste evenimente este Claudian care ne înfățișează amănunțit „această primă și mai importantă manevră a grupei lui Uldin” aflată desigur în concordanță cu manevra din As'a Mică a aripii răsăritene. Analizându-l pe Claudian Várady stabilește o desfășurare cronologică a evenimentelor anului 395, desfășurare care pare să fie mai aproape de adevăr. La începutul lui martie vizigoții din Thracia sub comanda lui Alaric se răscoală și se îndreaptă spre Constantinopol unde între jumătatea lui martie și cea a lui aprilie au loc tratativele cu Rufinus, terminate fără rezultat. Tot la începutul lui martie are loc și invazia hunică, amintită mai sus.

La începutul lui mai, din inițiativă proprie, Stilico care îmbracă la această dată funcția de natură mai mult morală de *parens*, cu asentimentul lui Arcadius, pornește spre Thesalia. În perioada deplasării spre Thesalia federații panonici nu dau prilej unei intervenții în Pannonia.

Prezența lui Stilico în Thesalia, începând cu sfârșitul lunii mai, se caracterizează printr-o laborioasă activitate de organizare a armatei.

Nici un izvor referitor la Pannonia acestui an nu lasă să se întrevadă o abandonare a provinciei. Noțiunea de *obsidio* care apare la Claudian caracterizează numai acea stare de asediu internă cauzată de prezența federaților interni. Iar acea *captivitas* prin care Hieronymus înțelegea retragerea forțată a populației orașenești în cetăți este o exagerare.

Pe bună dreptate observă Várady că folosirea acestor culori sumbre de către scriitorii vremii reprezintă mai mult o figură de stil la modă decât reflectarea unei stări existente.

Trebuie să avem în vedere, și Várady nu uită s-o sublinieze, că acești autori compară realitatea cu măreția de odinioară a Romei. O imagine limpede asupra acestor stări de lucruri ne-o oferă Várady atunci când, relatând plîngerile și jeluirile lui Lampadius pentru tributul de 5 000 livre pe care Roma trebuie să-l plătească lui Alaric, arată că suma reprezenta de fapt venitul pe un an al unui singur senator roman.

Analizându-l mai departe pe Claudian învățatul maghiar ajunge la concluzia că acea „obsidio” ia sfârșit în 399 prin pacificarea întreprinsă de Stilico „Rheni pacator et Histri” cum îl numește scriitorul latin. Unul din principalele merite ale acestei *pacatio* este reorganizarea sistemului de impozite, ceea ce presupune în același timp și o intensificare și organizare a activității economice.

Pe baza analogiilor cu pacificarea din ținutul Renului, Várady stabilește principalele caracteristici ale celei dunărene.

În legătură cu această „*pacatio Rheni*”, Várady subliniază unul din cele mai interesante aspecte ale procesului de romanizare a lumii barbare: tendința de încadrare în sistemul economic roman⁵.

Dacă la Rin această tendință apare nemijlocit, ea este sesizabilă și în cadrul societății hunice, dar, așa cum remarcă Várady, în chip mijlocit, și se manifestă de exemplu prin „romanizarea birocratică a centrului imperiului hunic din Cimpia Tisei” (p. 148) sau prin expedițiile militare ale lui Attila al căror țel era, după opinia lui Várady, mutarea mai la sud a pieții romane de desfacere.

Interesantă, deși noi păstrăm oarecare rezerve, ni se pare și ipoteza după care tributul în aur cerut de Attila ar fi servit la procurarea obiectelor de cultură romană. Trebuie avută în vedere și posibilitatea folosirii acestui tribut în aur pentru confecționarea bogatelor podoabe hunice.

⁵ Gh. Diaconu, *Über die Drehscheibenkeramik in der Sîntana de Mureș-Cerneahov-Kultur, Dacia*, N.S., XIV, București, 1970, p. 243—251.

Spre deosebire de pacificarea de la Rin, cea de la Dunăre era dictată de politica internă și, subliniază Várady, a avut ca urmare așezarea separată a federațiilor panonici, măsură care le va oferi acestora premisele unei vieți „more Romano”. Astfel, infanteria ostrogotă a fost așezată cu statut de *gens* printr-un foedus separat la granița Pannoniei I, cavaleria ostrogotă în Picenum Suburbicarium, în Italia, sub conducerea lui Sarus, iar alanii sînt mutați cu statut de *gens* în Valeria sub conducerea lui Saul, hunii rămînînd pe loc în Pannonia II.

Această „*pacatio Histri*”, față de care izvoarele antice sînt mai mult decît laconice, a făcut pe mulți cercetători să nu-i vadă dimensiunile reale. Alföldi o datează în 395, Stein în 396 amestecîndu-i și pe marcomani, Swoboda în 395 afirmînd, fără a aduce dovezi, că „Pannonia era mai mult o posesiune germanică decît una romană” (p. 167). Mai aproape de adevăr este Mazzarino care o datează în 399, însă greșește atunci cînd o pune în legătură cu vizigoții.

În anii următori, după lupta de la Verona (402), Stilico încheie cu Alaric un fel de foedus prin care vizigoții sînt așezați în Pannonia II în vecinătatea federațiilor huni. Tot în acești ani, și după învățatul maghiar pactul încheiat de Stilico cu Alaric se află în strînsă legătură cu acest eveniment, este apariția ostrogotilor lui Radagais la granița de nord a Pannoniei I și Valeriei. Prima informație despre această grupare se găsește, așa cum temeinic demonstrează Várady, la Claudian, învățatul maghiar considerînd-o „prima grupare de populație ostrogotă de sub suzeranitate hunică care pornește spre apus” (p. 193). În anii 405/406 pătrund în Imperiu sub privirea binevoitoare a ostrogotilor din Pannonia I, Várady acordă o importanță excepțională invaziei lui Radagais și o compară cu invazia vizigoților din 376 subliniînd însă că aceasta reprezintă un conglomerat etnic aflat pe o treaptă inferioară vizigoților. Chiar dacă termenul de „romanisierate Barbaren” folosit pentru vizigoți ni se pare puțin forțat, totuși observațiile lui Várady referitoare la importanța invaziei sînt întemeiate, iar sublinierea nivelului de cultură superior al vizigoților ne îndeamnă

să adăugăm că vizigoții înainte de a trece în Imperiu au primit puternice influențe romane, un rol important în transmiterea influențelor culturale la goți jucîndu-l și populația autohtonă.

Înainte de a urmări mai departe minuoasa analiză făcută de Várady asupra evenimentelor de la începutul secolului al V-lea, se cuvine a zăbovi asupra semnificației unor descoperiri din Transilvania și Banat, care, după opinia noastră, pot fi puse în legătură cu acest nou val ostrogot. Este vorba de o serie de descoperiri ce par să jaloneze drumul parcurs de o grupare de origine ostrogotă, care s-a aflat, o spunem deocamdată numai cu titlu de ipoteză, în legătură cu mișcarea în spre apus a grupeii Radagais⁶.

Una din problemele deosebit de interesante ale anilor următori asupra cărora învățatul maghiar încearcă să arunce o lumină este marea invazie hunică din 408 condusă de Uldin, invazie despre care Sozomenos ne dă cele mai prețioase lămuriri. Trezînd Dunărea în apropiere de Castra Martis, lângă Vidin, Uldin pustiește un an întreg Thracia. O bună parte a populației se refugiază în Dalmația. Pentru a reglementa atît situația din Italia bîntuită de vizigoți cît și pe cea din Dalmația, se dau două edicte în Codex Theodosianus. Începînd de la Gothofredus, editorul Codex-ului, și pînă la Swoboda nu s-au putut explica mulțumitor cele două ordonanțe. L. Várady demonstrează cît se poate de convingător că aceste două ordonanțe de la sfîrșitul anului 408 trebuie puse, una în legătură cu populația romană vîndută ca sclavi datorită pustiirilor pricinuite de vizigoți, iar cealaltă

⁶ În ceea ce privește ipoteza pătrunderii unei noi grupe de goți prin Transilvania spre apus, la sfîrșitul secolului al IV-lea sau începutul secolului al V-lea, vezi Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 78, nota 2 și p. 79. S-ar putea tot în această ordine de idei, ca îngroparea tezaurului de la Pietroasa să fie pusă în legătură cu aceste evenimente, ipoteză care va trebui verificată prin reluarea studiului acestui tezaur.

În ceea ce privește atribuirea tezaurului perioadei de după moartea lui Attila (vezi Kurt Horedt, *Datarea tezaurului de la Pietroasa*, în AMN, VI, Cluj, 1969, p. 549—551, așteptăm din partea profesorului clujean o expunere mai amănunțită a argumentelor care susțin această ipoteză.

în legătură cu operațiunile lui Uldin și populația refugiată din Thracia în Dalmația căreia i se intentau diferite petitiones în scopul transformării refugiaților în sclavi.

La precizările lui Várady, deosebit de prețioase și pentru istoria ținutului nord-dunărean, adăugăm că cercetările arheologice și numismatice efectuate la Sucidava au adus dovezi care documentează pentru acest moment un nivel de incendiu deosebit de puternic⁷. Asistăm și în acest caz la o nouă confirmare arheologică a datelor transmise de izvoare, domeniu la care învățatul maghiar apelează foarte rar.

Problema localizării, în acest moment cronologic, a centrului de greutate al puterii hunice ni se par de o importanță excepțională. Analizând descrierea soliei lui Olympiodoros din anul 412⁸, descriere păstrată numai sub forma excerptată de Photios, și analizând și alte izvoare scrise ale epocii, L. Várady ajunge la concluzia, deosebit de importantă, că centrul de greutate al „hunilor europeni” se afla la acea dată la nord de gurile Dunării, de presupus la nord de provincia Scythia, într-o regiune limitată de Dunăre și Marea Neagră (p. 235) sau cu alte cuvinte „în primele decenii ale secolului al V-lea centrul de greutate hunic se afla permanent în apropierea coastei de nord-vest a Pontului Euxin” (p. 236).

O dovadă în plus asupra localizării amintite o constituie trimiterea lui Aetius în anul 416 într-o regiune în nord-estul Dobrogei, după cum reiese din analiza minuțioasă făcută de Várady Panegyricului lui Merobaudes și a textului lui Gregorius Turonensis. Se cuvine a fi amintit în acest context și

Theotimos I „scitul”, „un episcop al Tomisului”, care așa cum se întrevăde din Sozomenos (*Hist. ecl.* VII) a dus o activitate misionară de răspîndire a creștinismului printre huni. Iar menționarea fortăreței Carsius din Thracia (= Carsium) printre stăpînirile hunice⁹ ne duce cu gîndul la aceeași concluzie a învățatului maghiar. Desele raiduri în sudul Dunării, întreprinse într-o perioadă cînd centrul de greutate al „hunilor externi” se află la nord de Dobrogea ne îndeamnă să ne gîndim la un control hunic asupra Munteniei și Olteniei¹⁰. Plasate în acest context, o serie de antichități din Muntenia și Oltenia¹¹ și-ar găsi un cadru istoric mai precis.

Deplasarea masei „hunilor externi” se va face, în viziunea lui Várady, în cel de-al doilea deceniu al secolului al V-lea, „spre anul 420”¹² (p. 278).

În ceea ce privește căile pe care s-a făcut

⁹ Cf. Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol II, Edit. Acad., București, 1968, p. 407.

¹⁰ Cf. Ion Nestor, *Istoria României*, vol. I, Edit. Acad., București, 1961, p. 699 și Gh. Poenaru-Bordea, Vasile Barbu, *op. cit.*, p. 291—292.

¹¹ Cf. Ligia Birzu, *Contribuția arheologiei la cunoașterea perioadei hunice la Dunda de Jos*, în AUB, seria Științe sociale, istorie, nr. 20, X, 1961, p. 13—24; Vladimir Dumitrescu, *Ein neuer Beleg für die Anwesenheit der Hunnen in Muntenien: das Bruchstück eines hunnischen Golddiadems von Dulceanca*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 537—542; Suzana Dolinescu-Ferche, *Podoabe de aur descoperite la Balaci (r. Roșiori de Vede)*, în SCIV, XIV, 1963, 1, p. 183—188; T. Dragomir, *Descoperiri hunice la Băleni în nord-estul cîmpiei române*, în SCIV, XVII, 1966, 1, p. 181—188; Adrian Florescu, *Диадема из золотой пластики эпохи переселения народов найденная в Буззени*, în *Dacia*, N.S., IV, 1963, p. 561—567; Ion Nestor, *op. cit.*, p. 703.

¹² Cf. și Ion Nestor, *op. cit.*, p. 700; Jan Filip sintetizînd probabil în anul 1966 principalele studii referitoare la această problemă conchidea „im J. 405 erreichten sie Ungarn”; vezi în acest sens Jan Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, 1 (a—k), Editura Academiei de Științe Slovace, Praga, 1966, p. 519. Cadru schițat de învățatul maghiar, ni se pare însă mai aproape de realitatea istorică

⁷ Gh. Poenaru Bordea, Vasile Barbu, *Contributions à l'histoire du Bas-Empire Romain à la lumière de deux trésors monétaires des IVe-Ve siècles, découverts à Celei*, în *Dacia*, N.S., XIV, București, 1970, p. 251—295.

⁸ Olympiodoros în fr. 457 = fr. 18 vorbește despre solia amintită menționînd o călătorie pe mare; amintește doi conducători huni Donatos (δονατος) și Charatos (παρωτος των ρηγων) precum și îndeminarea în minuirea arcului a acestor ρηγεας.

În legătură cu aceste evenimente vezi și H. Gregoire, *La patrie des Nibelungen, Byzantion*, 9, 1934, p. 1—39.

această migrare spre apus, Várady nu ne oferă nici o indicație¹³.

Un moment important asupra căruia stăruie atenția cercetătorului maghiar este jefuirea Romei din anul 410. Várady nu uită să sublinieze cu acest prilej că scopul ascuns al frunzașului vizigot era obținerea titlului de *magister militum* și nu distrugerea Imperiului de care depindea economic; jefuirea Romei în anul 410 nefiind decât un mijloc de a presa Ravenna. În acest context de împrejurări L. Várady atrage atenția că lipsa Pannoniei din pretențiile teritoriale ale lui Alaric nu indică o scădere a importanței Pannoniei, „Wertverminderung”, care, după opinia lui Alföldi, ar fi echivalentă cu o așezare aici a hunilor. În afară de faptul că la această dată hunii nu ajunseseră în Pannonia, Alaric avea aici în Athaulf un aliat de nădejde.

Pentru regiunile panonice urmează după 410 o pace îndelungată. În al doilea deceniu al acestui secol hunii externi ajung în vecinătatea Pannoniei.

Urmarea acestei deplasări spre apus este încheierea tratatului din 425 între „hunii externi” ai lui Rua și romani. Una din doleanțele acestor huni externi este dizolvarea federațiilor huni din Pannonia și a federațiilor din Valeria. În viziunea lui Várady următoarea informație a lui Marcellinus Comes se referă la acest eveniment „*Pannoniae quae per quinquaginta annos ab Hunni retinebantur a Romanis receptae sunt*” (Marcellinus Comes ad. a. 427 1). Interpretând într-un mod original acest pasaj L. Várady identifică „*Hunnis*” cu federații huni, *Pannoniae* cu Pannonia Secunda și Savia iar *Romani* cu romanii în general.

În același timp învățatul maghiar dovedește că expresia din introducerea cronicii lui Marcellinus Comes: *Orientem tantum*

seculus imperium vrea să însemne că istoricul antic folosește listele *indictio* și *consulare* ale răsăritului pentru a urmări evenimentele pe care ni le relatează și nicidecum că și-a propus să relateze numai evenimentele din răsărit.

Mutarea federațiilor huni și alani din ținutul între Drava și Dunăre, și, în general, dizolvarea așezărilor de federații din Pannonia II și Savia vor dura până în 427. Se vor întoarce din nou în vechile lor așezări din Pannonia II, mai târziu în calitate de supuși ai noii monarhii ostrogote din Italia. În viziunea lui Várady ei sînt acei „*antiqui barbari*” menționați în izvoarele antice.

După anul 427 asistăm la ceea ce numește Várady o „pasivă” așezare a hunilor în Pannonia. Atare situație este legiferată prin tratatul încheiat la Roma în 433 între huni și romani. Spre deosebire de Alföldi, Várady consideră textul lui Priscus referitor la tratat că se poate de clar. În lumina acestor informații aflăm că hunii sînt așezați în Pannonia II, iar Attila primește titlul de *magister militum*, aflăm despre obligativitatea schimburilor de fugari etc.

Comentînd situația, Várady ține să sublinieze cu hotărîre faptul că autoritatea romană era recunoscută în Pannonia. Numai așa se poate explica cedarea orașului Sirmium Imperiului de răsărit sau retragerea în anii 430 sau 440 a unui funcționar roman după terminarea serviciului la vila sa din Valeria (Mommens, G. Sch., II. p. 150-154).

În momentul confuziei create de actul Honoriei Augusta, relațiile hunilor cu Imperiul de apus se strică. Lupta de la Mauriacus, moartea lui Attila, și apoi lupta de la Nedao dau loviturile de grație uriașului imperiu care „a împlinit o necesitate istorică prin crearea posibilității unor noi grupe etnice, din barbaricum-ul sferei de influență a culturii mediteraneene, să ajungă pe o treaptă superioară de civilizație” (p. 322) (Această idee o subliniază și N. Iorga, în *Istoria românilor*, vol. II, București, 1936, p. 190).

Importante ni se par observațiile cercetătorului maghiar în legătură cu lupta de la Nedao. Ostrogoții nu sînt menționați de

¹³ S-ar putea ca mormintele princiare de la Concești (vezi D. Tudor în Alexandru Odobescu, *Istoria arheologiei*, vol. I, București, 1961, p. 427), Jakuszowice (vezi Jan Filip, *op. cit.*, p. 548–549) și Jedzichowice (idem, *ibidem*, p. 554), ultimele două din sud-vestul Poloniei, să jaloneze acest drum.

Iordanes datorită poziției lor „negative” față de coaliția gepidică, formată din populații etnice deosebite din vasta arie hunică¹⁴. Ei participă însă la luptă alături de huni iar după înfrângere vor fi așezați în Pannonia cu statut de federați.

În legătură cu menționarea așezărilor noilor federați ostrogoți Várady face o observație de maximă importanță și anume că „pe lângă ostrogoți „mai existau acolo orașe romane cu o populație, romană, capabile să viețuiască, diferite așezări militare și barbare” (p. 336—337). Desigur că această observație ar fi căpătat mai multă greutate dacă autorul ar fi menționat bogatele descoperiri arheologice din preajma lacului Balaton, descoperiri care dovedesc o puternică continuitate romană în această regiune până în secolul al VII-lea¹⁵.

¹⁴ Momentul Nedao pare a fi oglindit de o serie de descoperiri din apusul Transilvaniei. În primul rând avem de-a face cu un grup de descoperiri care reflectă o prezență ostrogotă în aceste regiuni înainte de anul 454; vezi în acest sens și Gh. Diaconu, Dörner E., *Zwei ostgotische Fibeln im arader Museum, in Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 349—354; Ion. Nemeti, *Descoperiri funerare din secolul V e.n. lângă Carei*, în AMN, IV, Cluj, 1967, p. 499—507. În ceea ce privește momentul Nedao, acesta pare a fi oglindit de alt grup de antichități din această zonă a țării noastre, Vezi în acest sens Kurt Horedt, *Dalarea tezaurului de la Pietroasa*, în AMN, VI, Cluj, 1969, p. 549—551, unde se analizează pe scurt al doilea mormint princiare de la Apahida; K. Horedt, D. Protase, *Tezaurul de aur din epoca migrațiilor de la Cluj-Someșeni*, în AMN, VII, p. 185—201; Martin Roska, *Mormint german de la Valea lui Mihai, în Anuarul Institutului de Studii clasice*, nr. 1, Cluj, 1931, p. 1—5. În ultima vreme a apărut tendința de a pune în legătură cu gepizii numai „mormintele de pe malul drept al Someșului Mic, situate față în față cu locul de găsim al tezaurului”, cf. în acest sens K. Horedt, D. Protase, *op. cit.*, p. 198, nota 53.

¹⁵ Vezi în acest sens Istvan Bona, *Beiträge zu den ethnischen Verhältnissen des 6.—7. Jh. in Westungarn*, în *Alba Regia*, II—III, 1961. Ilona Kovrig, *Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely*, în *Archaeologia Ertesitü*, 87, 1960, p. 166—168; Kiss Attila, *Die Stellung der Keszthely-Kultur in der Frage der römischen Kontinuität Pannoniens*, în *A. Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 301, 1967, Pecs, 1968, p. 49—61.

În perioada care urmează ostrogoții participă la diferite lupte fie împotriva Imperiului, fie împotriva altor barbari. După plecarea lor în 471 sint așezați o serie de federați externi: skiri, heruli, gepizi, alani.

Este o perioadă de treptată dizolvare a autorității militare romane în legătură cu care L. Várady subliniază: „datorită militarizării crescînde a Pannoniei, aparatul administrativ ajunge din ce în ce mai mult pe planul al doilea, așa că în 476 se rup cel mult numai legăturile administrative italiice”, iar toate relațiile „romane” se îndreaptă spre Constantinopol.

Dizolvarea totală a autorității romane continuă pînă în anul 488, o dată cu așezarea altui val de heruli în Pannonia. Spre deosebire de Noricum, în Pannonia nu asistăm la o masivă mutare de populație. Viața „romană” își reia, desigur în alte dimensiuni, cursul. „Orașele romane rămîn și mai departe baze și centre ale romanizării și vor fi și la pătrunderea longobarzilor în 546 (p. 402)¹⁶. Cu ocazia încheierii tratatului între Iustinian și Audoin regele longobarzilor Procopius menționează o serie de întărituri (δχυ-ρώματα) care „se pot imagina numai în ipoteza unei intensive continuități a romanității” (p. 352).

În încheiere, nu ne rămîne decît să subliniem încă o dată bogăția și originalitatea concluziilor învățatului maghiar, justetea soluțiilor ce ni le oferă în interpretarea unui mare număr de date istorice transmise de izvoarele antice peste care s-a trecut pînă acum cu vederea, capacitatea autorului de a corela din multitudinea știrilor, transmise disparat, pe cele care definesc același eveniment istoric, așezarea acestora în succesiunea lor logică.

Radu Harhoiu

¹⁶ În urma demonstrației bogat documentate făcută de Joachim Werner, în *Die Longobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der longobardischen Bodenfunde vor 568*. 71 pl., 1 hartă, 32 fig. în text, München, 1962, p. 10 și mai ales p. 133 și urm., majoritatea istoricilor acceptă anii 526—527 ca moment cronologic al așezării longobarzilor în Pannonia.